

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ОРДЕНА «ЗНАК ПОШАНИ» ВИЩЕ ПРОФЕСІЙНЕ УЧИЛИЩЕ №75

ЗАТВЕРДЖЕНО
В.О.ДИРЕКТОРА
ОРДЕНА «ЗНАК ПОШАНИ» ВПУ №75
Олена Радченко

ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ АГРОВИРОБНИЦТВА
ПРОГРАМА

Обов'язкової дисципліни
для підготовки фахівців за освітньо-професійним ступенем
«фаховий молодший бакалавр»

Галузь знань	20 «Аграрні науки та продовольство»
Спеціальність	208 «Агроінженерія»
Освітньо-професійна програма	Агроінженерія
Освітня кваліфікація	Фаховий молодший бакалавр з агроінженерії

Розглянуто та схвалено
На засідання методичної комісії
Механізації сільського господарства
Протокол №1 від 31.08.2022 року
Голова МК _____ \ _____ \

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Галузь знань	20 «Аграрні науки та продовольство»
Спеціальність	208 «Агроінженерія»
Освітньо-професійна програма	Агроінженерія
Рівень кваліфікації	Фаховий молодший бакалавр з агроінженерії
Освітньо-кваліфікаційний рівень	Фаховий молодший бакалавр
Обов'язкова/вибіркова дисципліна	Обов'язкова
Семестри	2
Кількість кредитів ECTS/годин	3/90
Кількість розділів	2
Опис навчальної діяльності та види навчальних занять, обсяг годин	
Лекції	45
Практичні заняття	19
Самостійна робота	26
Форма підсумкового контролю	Іспит

ВСТУП

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та поліпшення її якості вимагає радикальних перетворень економічних відносин, переходу підприємств різних форм власності та видів господарювання до інноваційно-інвестиційного розвитку, прискорення науково-технічного прогресу.

Наукові знання про найновіші технології аграрного виробництва, прогнозування попиту на продукцію ринкової кон'юнктури мають важливе значення у вирішенні проблем розвитку аграрного сектору економіки. Компетентність, рівень кваліфікації, знань і вмінь керівників і фахівців сільського господарства відіграють значну роль у зростанні продуктивності праці, збільшенні обсягів виробництва. Економічна підготовка фахівців сільського господарства має забезпечити підвищення наукового рівня та ефективності господарювання.

Мета навчальної дисципліни – розширити знання студентів щодо дії ринкового механізму в аграрній сфері економіки, навчити їх творчо підходити до вирішення різноманітних завдань (насамперед на рівні підприємств), прищепити вміння оволодівати новими спеціальними знаннями, сприяти формуванню економічного мислення, адаптованого до вимог ринкової економіки.

Основне завдання – вивчення організаційно-економічних основ раціональної побудови, планування, обліку та ведення аграрного виробництва.

З урахуванням конкретних умов і можливостей слід планувати проведення занять на виробництві та використання досягнень науки, техніки, кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Міждисциплінарні зв'язки: “Економічна теорія”, “Вища математика”, “Взаємозамінність, стандартизація і технічні вимірювання”, “Основи агрономії”, “Основи тваринництва”, “Трактори і автомобілі”, “Паливно-мастильні та інші експлуатаційні матеріали”, “Сільськогосподарські машини”, “Машини і обладнання для тваринництва”, “Машини та обладнання для переробки сільськогосподарської техніки”, “Основи охорони праці”, “Комп'ютери та комп'ютерні технології”, “Експлуатація машин та обладнання”, “Ремонт машин і обладнання”, “Технічний сервіс в АПК”, “Основи технічної творчості”.

Як результат вивчення навчальної дисципліни студенти повинні **знати:** особливості сільськогосподарського виробництва, його проблеми, основні виробничі та економічні показники діяльності аграрних підприємств; основи створення і функціонування ринкових форм господарювання, форми організації та оплати праці, основи планування; організаційну структуру, форми й методи управління (менеджменту); поняття маркетингу, методи формування попиту і пропозиції, суть кон'юнктури ринку, основи конкуренції; первинного бухгалтерського обліку та аналізу; питання агробізнесу в сучасних умовах;

уміти: виконувати розрахунки потреби в матеріально-технічних ресурсах, складати технологічні карти і розраховувати основні виробничі та економічні показники, укладати господарські договори, розробляти засновницькі документи, розраховувати собівартість одиниці продукції, робіт та послуг, аналізувати дію механізмів попиту і пропозиції на продукцію АПК, складати первинні бухгалтерські документи, розробляти бізнес-план діяльності підприємства.

Структура навчальної дисципліни є орієнтовною. Під час складання навчальних програм циклові (предметні) комісії можуть вносити обґрунтовані зміни та доповнення в зміст програмного матеріалу і розподіл навчальних годин за темами в межах бюджету часу, відведеному навчальним планом на вивчення дисципліни. Внесені зміни та доповнення мають бути обговорені на засіданні циклової комісії і затверджені заступником директора з навчальної роботи.

2. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВСТУП

Народногосподарське значення агропромислового виробництва, його особливості та врахування їх у процесі виробництва.

Проблеми розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах. Роль законодавчих, інших нормативних актів і документів, що регулюють діяльність аграрних формувань.

Виробництво та виробнича діяльність. Поняття “виробництво”. Виробництво як система взаємопов'язаних елементів. Підприємство в сучасній системі господарювання.

Завдання і методи вивчення дисципліни “Економіка і організація аграрного виробництва”. Важливість і необхідність поєднання комплексу економічних, технологічних, комерційних і технічних знань для техніко-механіка аграрного виробництва.

Зміст навчальної дисципліни та її зв'язок з іншими дисциплінами.

Календарно - тематичний план
з дисципліни «Економіка і організація аграрного виробництва»

№ п/п	Назва розділів, тем програми	Кількість годин				
		В с ь о г о	Ау дит ор ни х	З них		Самост ійна робота
				Л е к ц і й н и х	Прак тичн их занят ь	
	Вступ					
I	Розділ 1 Економіка сільського господарства					
1	Аграрно – промисловий комплекс України та його інфраструктура	1	1	1	-	-
2	Виробничі та економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств	1	1	1	-	-
3	Земельні ресурси як основа економічного потенціалу	1	1	1	-	-
4	Показники використання земельних угідь	1	1	1	-	1
5	<i>Практичне заняття: визначення економічних показників використання землі, виявлення шляхів їх поліпшення</i>	1	1	-	1	-
6	Трудові ресурси, їх склад, структура, особливості, показники праце забезпечення використання в сільському господарстві	1	1	1	-	1
7	Продуктивність праці. Показники і методика визначення продуктивності праці в сільському господарстві	1	1	1	-	-
8	Підвищення ефективності виробництва АПК на підставі збалансованого розвитку різних сфер його діяльності	1	-	-	-	1
9	<i>Практичне заняття : визначення забезпеченості трудовими ресурсами, рівня продуктивності праці по господарству</i>	1	1	-	1	-
10	Виробничі фонди та інвестиції в розвиток галузей АПК	1	1	1	-	1
11	Визначення показників використання МТП та транспортних засобів	1	1	1	-	-
12	Інтенсифікація сільського господарства та науково – технічний прогрес	1	1	1	-	1
13	<i>Практичне заняття: визначення показників рівня інтенсивності та економічної ефективності інтенсифікації</i>	1	1	-	1	-
14	Спеціалізація, концентрація та інтеграційні процеси в сільськогосподарському виробництві	1	1	1	-	-
15	<i>Практичне заняття : визначення показників рівня та економічної ефективності спеціалізації конкретних господарств</i>	1	1	-	1	-
16	Розширене відтворення і нагромадження в аграрних підприємствах	1	1	1	-	-
17	Витрати виробництва	1	1	1	-	-
18	Собівартість продукції	1	1	1		1
19	<i>Практичне заняття : визначення і оцінка динаміки і структури собівартості найважливіших видів конкретних господарств зони</i>	1	1	-	1	-

20	Поняття про ціну, її функції і посилення її ролі як основного регулятора розширеного відтворення в умовах ринку	1	1	1	-	-
21	Ціноутворення в системі АПК	1	1	1	-	1
22	Ефективність сільськогосподарського виробництва	1	1	1	-	1
23	<i>Практичне заняття: визначення показників рівня рентабельності та економічної ефективності</i>	1	1	-	1	-
24	Економіка основних галузей сільського господарства	1	1	1	-	1
25	<i>Практичне заняття: визначення показників економічної ефективності основних видів продукції рослинництва і тваринницьких галузей</i>	1	1	-	1	-
II	Організація і планування сільськогосподарської продукції					
26	Підприємства як організаційно та економічно самостійні первинні ланки виробничої сфери	1	1	1	-	1
27	Організаційно – економічні основи ринкових форм господарювання	1	1	1	-	-
28	Практичне заняття : ознайомлення із Господарським кодексом України та установчими документами на створення і діяльність підприємства. Укладання договорів із власниками ділянок та майна	1	1	-	1	-
29	Засоби виробництва	1	1	1	-	1
30	Організація використання засобів виробництва	1	1	1	-	-
31	<i>Практичне заняття: визначення потреби підприємства в тракторах, комбайнах, сільськогосподарських машинах, транспортних засобах</i>	1	1	-	1	-
32	Організація матеріально – технічного забезпечення	1	1	1	-	-
33	Обслуговування сільськогосподарських підприємств	1	1	1	-	1
34	Організація і нормування праці. Атестація і раціоналізація робочих місць	1	1	1	-	-
35	<i>Практичне заняття: визначення чисельності працівників. Розрахунок норм праці під час виконання різних видів робіт.</i>	1	1	-	1	-
36	Поняття, принципи і характеристика стану оплати праці	1	1	1	-	-
37	Форми, системи і види оплати праці	1	1	1	-	1
38	<i>Практичне заняття: нарахування оплати праці працівникам основних і обслуговуючих виробництв</i>	1	1	-	1	-
39	Планування економічного і соціального розвитку сільськогосподарських підприємств	1	1	1	-	1
40	<i>Практичне заняття: складання робочих планів по періодах сільськогосподарських робіт у рослинництві</i>	1	1	-	1	-
41	Організація господарського і комерційного розрахунку	1	1	1	-	1
42	<i>Практичне заняття : визначення орендної плати за землю</i>	1	1	-	1	-
43	Система ведення господарства. Організація земельної території сільськогосподарських підприємств	1	1	1	-	-
44	Організація і планування виробництва продукції рослинництва	1	1	1	-	1
45	<i>Практичне заняття :складання технологічної карти вирощування і збирання однієї з сільськогосподарських культур</i>	1	1	-	1	-
46	Організація і планування виробництва кормів	1	1	1	-	1

47	Організація і планування виробництва продукції тваринництва	1	1	1	-	-
48	Організація зберігання, переробки і реалізації продукції сільськогосподарських підприємств	1	1	1	-	1
49	<i>Практичне заняття: розрахунок виходу готової продукції після переробки</i>	1	1	-	1	-
	Основи підприємництва і управлінської діяльності					
50	Поняття управління і менеджменту в умовах ринкових відносин	1	1	1		1
51	Поняття організації і характеристика її основних елементів	1	1	1	-	1
52	Практичне заняття: розробка і обґрунтування управлінських рішень	1	1	-	1	-
53	Роль і функції менеджерів в умовах ринкових відносин	1	1	1	-	-
54	Модель сучасного менеджера	1	1	1	-	1
55	Практичне заняття: аналіз і проектування структури управління в сільськогосподарських підприємствах	1	1	-	1	-
56	Маркетинг як один із напрямків діяльності підприємства	1	1	1	-	1
57	Маркетингова товарна та цінова політика	1	1	1	-	1
58	Практичне заняття: встановлення цін на товари і послуги (розв'язання ситуаційних завдань, пов'язаних із встановленням цін на товари, розрахунок точки беззбитковості виробництва та аналізу фінансових результатів).	1	1	-	1	-
59	Економічна суть, особливості організації і розвитку підприємництва та агробізнесу	1	1	1	-	-
60	Бізнес-план як інструмент виробничої діяльності	1	1	1	-	1
	Основи бухгалтерського обліку					
61	Основи бухгалтерського обліку	1	1	1	-	-
62	Організація первинного обліку у виробничих підрозділах	1	1	1	-	1
63	Економічний аналіз діяльності підприємства	1	1	1	-	1
64	Практичне заняття: Складання первинних документів підзвітної особи (посвідчення про відрядження, звіту з використання коштів, наданих у відрядження або підзвіт).	1	1	-	1	-
	Всього	90	64	64	45	19
					26	

1. ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Аграрно-промисловий комплекс України та його інфраструктура

Роль агропромислового комплексу в економіці України та його галузева структура.

Суть комплексного розвитку виробничої інфраструктури з виходом на кінцеву стадію виробничого процесу. Виробнича інфраструктура та її провідна роль у створенні ринку продовольчих товарів і предметів споживання.

Шляхи подальшого розвитку інфраструктури АПК в сферах виробництва і аграрного ринку.

Роль і завдання розвитку соціальної інфраструктури (культурно-побутового, житлово-комунального обслуговування, підготовки кадрів та ін.) та її вплив на підвищення ефективності виробництва.

Підвищення ефективності виробництва АПК на підставі збалансованого розвитку різних сфер його діяльності.

1.2. Виробничі та економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Основні види діяльності сільськогосподарських підприємств (інвестиційна, операційна, фінансова).

Система виробничих показників діяльності підприємств і методика їх визначення: галузі рослинництва (посівна площа, динаміка посівних площ, урожайність, валовий збір та ін.); галузі тваринництва (поголов'я худоби, продуктивність тварин, валовий вихід та ін.).

Система економічних показників діяльності підприємств та методика їх визначення (валова, товарна продукція; продуктивність праці; собівартість продукції; прибуток; рівень рентабельності та ін.).

1.3. Земельні ресурси сільського господарства та їх використання

Земельні ресурси як основа економічного потенціалу. Особливості землі як основного засобу виробництва і раціонального використання її в умовах ринку.

Земельний фонд України, класифікація та структура земельних і сільськогосподарських угідь, їх використання. Основні шляхи підвищення економічної родючості ґрунту. Земельний кадастр і його складові частини.

Показники ефективності використання земельних угідь.

Земельна реформа та її етапи. Орендні земельні відносини, проблеми орендних відносин. Досвід кращих господарств зони в ефективному використанні землі.

Практичне заняття

Визначення економічних показників використання землі, виявлення шляхів їх поліпшення (на прикладі конкретних господарств зони різних форм власності і господарювання).

1.4. Трудові ресурси і продуктивність праці в сільському господарстві

Поняття, характер та особливості праці в аграрному секторі. Персонал підприємства та його класифікація. Поняття про трудові ресурси, їх склад, структуру і особливості використання в сільському господарстві. Показники працевзабезпечення і використання трудових ресурсів. Шляхи поліпшення використання трудових ресурсів у сільському господарстві.

Вплив соціальної інфраструктури села на забезпеченість використання трудових ресурсів. Ринок праці та особливості його функціонування в сільському господарстві. Демографічні проблеми ринку праці України. Удосконалення системи працевлаштування.

Мотивація і оплата праці. Поняття про продуктивність праці. Показники і методика визначення продуктивності праці в сільському господарстві. Співвідношення темпів росту продуктивності і оплати праці. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці.

Практичне заняття

Визначення забезпеченості трудовими ресурсами і показників їх використання. Визначення рівня продуктивності праці по господарству в цілому, окремих галузях, видах продукції (на прикладах конкретних господарств зони). Виявлення шляхів поліпшення використання трудових ресурсів і зростання продуктивності праці.

1.5. Матеріально-технічна база та виробнича потужність аграрного підприємства

Особливості і стан матеріально-технічної бази, основні шляхи її розвитку на аграрних підприємствах. Функціональна роль матеріально-речових елементів та їх місце у формуванні енергетичних ресурсів. Розмір і структура енергоресурсів. Енергооснащеність виробництва і енергоозброєність праці.

Система машин і проблеми комплексної механізації і автоматизації виробництва. Використання енергоощадних технологій.

Тракторний парк та ефективність його використання. Ефективність використання комбайнового парку. Транспортні засоби та ефективність їх використання в аграрному виробництві. Основи раціональної організації аграрного сервісу. Економічні відносини між виробничою та обслуговуючою сферами агропромислового комплексу.

Виробнича потужність підприємства. Поняття, види і чинники формування виробничої потужності аграрного та агропереробного підприємств. Методи визначення виробничої потужності та ефективність її використання.

Практичне заняття

Визначення показників використання енергетичних ресурсів, рівня механізації виробничих процесів підприємства. Визначення показників ефективності використання тракторів, комбайнів і вантажних автомобілів.

1.6. Капітал підприємства. Виробничі фонди та інвестиції в галузях АПК

Поняття про засоби виробництва. Класифікація, структура і оцінка основних фондів сільськогосподарських підприємств. Фізичний і моральний знос основних фондів. Поняття про амортизацію і методика визначення амортизаційних відрахувань. Показники забезпеченості та економічної ефективності використання основних фондів. Поняття і види нематеріальних активів.

Економічна суть оборотних засобів, їх склад і структура. Оборотні засоби, фонди обігу, їх склад і джерела формування. Система показників і методика визначення ефективності використання оборотних засобів.

Ринок засобів виробництва.

Поняття і призначення довгострокових фінансових і капітальних інвестицій. Планування і джерела надходження інвестицій. Показники визначення економічної ефективності інвестицій. Шляхи підвищення економічної ефективності інвестицій.

Практичне заняття

Визначення забезпеченості фондами, ефективності використання основних і оборотних фондів, окупності капітальних інвестицій. Виявлення шляхів поліпшення використання фондів.

1.7. Науково-технічний прогрес та інноваційна діяльність підприємств

Інтенсифікація виробництва як головний шлях збільшення виробництва продукції в умовах ринку. Критерії і показники рівня та економічної ефективності інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Основні напрями інтенсифікації.

Науково-технічний прогрес – основа розвитку та інтенсифікації виробництва. Ресурсозберігальний варіант інтенсифікації в аграрному виробництві. Впровадження інтенсивних технологій в рослинництво і тваринництво. Інтенсифікація і екологія.

Суть науково-технічного прогресу та основні його риси в ринковій економіці. Еволюційні та революційні форми науково-технічного прогресу. Вплив науково-технічного прогресу на досягнення сільськогосподарського виробництва.

Загальна характеристика інноваційних прогресив. Зміст категорій “інноваційні прогреси”, “інновації”, “інноваційна діяльність”. Суть інноваційної діяльності аграрних підприємств, її складові. Фінансова підтримка інноваційної діяльності підприємств та джерела її фінансування.

Оцінювання ефективності нововведень і пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні. Визначення економічної ефективності окремих нововведень на аграрних підприємствах. Пріоритетні напрями інноваційного розвитку в сфері виробництва.

Практичне заняття

Визначення показників рівня та економічної ефективності інтенсифікації, ефективності окремих нововведень, інтенсифікації виробництва окремих видів продукції.

1.8. Спеціалізація, концентрація та інтеграційні процеси в сільськогосподарському виробництві

Спеціалізація як основна форма суспільного поділу праці та її особливості у сільському господарстві. Форми спеціалізації. Поняття про галузі: головні, додаткові, підсобні, їх характеристика. Показники спеціалізації.

Типи спеціалізованих підприємств. Рівень і економічна ефективність спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Зміна форм спеціалізації і структури виробництва в умовах розвитку різних форм господарювання і кон'юнктури ринку в продовольчих товарах.

Суть концентрації виробництва. Показники і умови оптимальних розмірів господарств та поєднання великих і дрібних господарств в умовах багатоукладної економіки.

Поняття про кооперування та інтеграцію в сільському господарстві, їх соціальне і економічне значення. Агропромислова інтеграція. Форми агропромислових формувань у сферах виробництва і переробки продукції та їх економічна ефективність.

Практичне заняття

Визначення показників рівня та економічної ефективності спеціалізації конкретних господарств, виробничого напрямку аграрного підприємства.

1.9. Розширене відтворення і нагромадження в аграрних підприємствах

Поняття простого і розширеного відтворення. Особливості розширеного відтворення у сільському господарстві. Показники розширеного відтворення і методика їх визначення. Збільшення виробництва валового продукту, відтворення засобів виробництва, робочої сили, удосконалення виробничих відносин.

Валова продукція та її складові частини. Товарність продукції, її показники і шляхи підвищення товарності. Особливості розподілу валової продукції, прибутку, створення фондів споживання і нагромадження. Особливості формування ринків основних видів сільськогосподарської продукції і продовольства. Шляхи їх розширення.

1.10. Витрати виробництва і собівартість продукції

Суть витрат і собівартості продукції. Рівень і структура собівартості основних видів продукції. Види собівартості. Класифікація витрат виробництва.

Методи розподілу витрат та методика обчислення собівартості різних видів продукції, робіт і послуг.

Основні фактори, що визначають собівартість продукції рослинництва і тваринництва. Значення, резерви і шляхи зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

Практичне заняття

Визначення і оцінка динаміки і структури собівартості основних видів продукції конкретних господарств зони. Обчислення собівартості 1 ум. ет. га механізованих робіт, 1 т.-км вантажоперевезень.

1.11. Ціни та ціноутворення в системі АПК

Поняття про ціну, її функції і посилення їх ролі як основного регулятора розширеного відтворення в умовах ринку. Принципи ціноутворення. Особливості ціноутворення в АПК. Поняття про фіксовані, договірні та вільні ціни.

Система (види) цін на продукцію. Біржові ціни. Особливості формування світових цін. Види світових цін.

Основні напрями забезпечення паритету цін між промисловістю і сільським господарством. Система державної підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. Ціновий моніторинг в АПК.

1.12. Фінансово-економічні результати та ефективність сільськогосподарського виробництва

Поняття ефекту і ефективності виробництва. Види ефективності. Критерії та система показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Методика визначення показників економічної ефективності: валової, товарної, чистої продукції, чистого доходу і прибутку. Показники і методика визначення рівня рентабельності і норми прибутку. Сучасний рівень рентабельності підприємств.

Методика визначення ефективності агротехнічних та інших заходів у сільському господарстві.

Основні шляхи підвищення рентабельності продукції: підвищення режиму економії, якості, стандартизації і сертифікації продукції.

Практичне заняття

Визначення показників рівня рентабельності окремих видів продукції, галузей і господарства в цілому (на прикладі конкретних господарств зони).

Визначення економічної ефективності окремих заходів щодо впровадження нової техніки (технології).

1.13. Економіка основних галузей сільського господарства

Економіка підкомплексів: зернопродуктового, цукробурякового, олійного, овочепродуктового, плодово-ягідного, молокопродуктового, м'ясного (значення, розміщення,

показники економічної ефективності, канали і ціни реалізації, шляхи підвищення ефективності виробництва певного виду продукції підкомплексів).

Практичне заняття

Визначення показників економічної ефективності основних видів продукції рослинницьких і тваринницьких галузей (на прикладі конкретних господарств зони).

2. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ФОРМУВАНЬ

2.1. Організаційно-економічні основи ринкових форм господарювання

Поняття підприємства як організаційної та економічно самостійної первинної ланки виробничої сфери. Законодавча база функціонування підприємства. Господарський кодекс України його суть, статут та інші правові акти, що регламентують діяльність підприємства. Виробнича і загальна структура підприємства та їх характеристика.

Суть і правове забезпечення діяльності ринкових форм господарювання на основі приватної власності на землю і майно.

Організаційно-економічні основи формування ринкових виробничих підприємств і господарств. Паювання і визначення земельної частки (паю). Положення про паювання майна.

Установчі збори. Укладання установчих документів на створення і діяльність підприємства. Зміст, складання і затвердження статуту підприємства. Економічна безпека, санація, банкрутство підприємства.

Державна реєстрація підприємств- правонаступників.

Практичне заняття

Ознайомлення із Господарським кодексом України та установчими документами на створення і діяльність підприємства.

Укладання договорів із власниками земельних ділянок та майна.

2.2. Засоби виробництва та організація їх використання

Організація комплексного використання машинно-тракторного парку. Методика обґрунтування потреби господарства в техніці. Розрахунок потреби в тракторах, комбайнах і сільськогосподарських машинах на певний період виконання сільськогосподарських робіт.

Шляхи раціонального використання машинно-тракторного парку.

Внутрішньогосподарські транспортні засоби, їх склад і використання. Види перевезень і класифікація вантажів. Визначення потреби в транспортних засобах. Шляхи раціонального використання транспортних засобів. Організація роботи автотранспорту, ремонтної майстерні. Організація ремонту, експлуатації і зберігання техніки.

Оборотні засоби виробництва. Методика визначення потреби підприємства в оборотних засобах (паливно-мастильних матеріалах, насінні, добривах, отрутохімікатах та інших матеріальних ресурсах). Основні напрями поліпшення використання оборотних засобів аграрних підприємств.

Практичне заняття

Визначення потреби підприємства в тракторах, комбайнах, сільськогосподарських машинах, транспортних засобах.

Визначення потреби в оборотних засобах.

2.3. Організація матеріально-технічного забезпечення і обслуговування сільськогосподарських підприємств

Організація матеріально-технічного постачання підприємства в умовах ринкових відносин як початкова стадія формування матеріально-технічної бази.

Система матеріально-технічного постачання і виробничого обслуговування підприємств. Організація матеріально-технічного постачання, виробничо-технічного, ветеринарного та агрономічного обслуговування підприємств.

Організація дорадчої служби сільськогосподарським товаровиробникам.

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація.

Організація технічного сервісу в АПК. Організація договірних відносин сервісного обслуговування.

Економічні основи лізингу сільськогосподарської техніки.

Організація роботи машинно-технологічних станцій. Відносини МТС з сільськогосподарськими товаровиробниками.

Товарні біржі і брокерські контори.

Аукціони. Ярмарки.

2.4. Організація і нормування праці.

Атестація і раціоналізація робочих місць

Економічний зміст раціональної організації праці. Принципи і завдання наукової організації праці.

Прогресивні форми організації праці в умовах ринку. Роль і завдання трудових колективів як самостійних товаровиробників. Форми і принципи організації трудових колективів. Фактори, що впливають на склад і розміри трудового колективу. Визначення розмірів трудового колективу.

Умови праці: психофізіологічні, санітарно-гігієнічні, естетичні.

Раціональний режим праці і відпочинку.

Поняття про робоче місце, робочу зону.

Організація робочого місця, його оснащення, обладнання, обслуговування. Класифікація робочих місць, їх атестація. Показники характеристики робочих місць, їх оцінка. Поняття про план раціональної організації праці, його зміст.

Поняття операції; прийоми, дії і рухи трудового процесу. Принципи раціональної організації трудових процесів.

Поняття, роль і завдання нормування праці. Види норм праці. Методи нормування і способи вивчення трудових процесів. Нормоутворювальні фактори і нормування праці на різних роботах в окремих галузях виробництва.

Порядок вивчення, аналізу, уточнення і затвердження норм праці, норма виробітку та витрат пального в умовах розвитку самостійності трудових колективів.

Практичне заняття

Визначення чисельності працівників первинного підрозділу. Ознайомлення із змістом трудових договорів з адміністрацією підприємства.

Розрахунок норм праці під час виконання різних видів робіт.

2.5. Організація оплати праці

Поняття, принципи і характеристика стану оплати праці.

Тарифна система, її елементи і вдосконалення в умовах ринку, особливості тарифної сітки, її багато розрядність, введення галузевих коефіцієнтів.

Тарифні угоди, їх види. Реєстрація і введення в дію тарифної угоди.

Державне регулювання оплати праці.

Суть мінімальної заробітної плати.

Положення про оплату праці. Форми, системи і види оплати праці. Організація оплати праці від валового доходу. Порядок авансування трудових колективів до розрахунків за продукцію, розрахунок за кінцеві результати праці. Оплата праці працівників рослинництва і тваринництва. Методика визначення акордних розцінок у рослинництві. Акордні розцінки за періодами року і з урахуванням сортності продукції в тваринництві.

Оплата праці механізаторів, шоферів, працівників ремонтної майстерні і будівництва. Контрактна форма оплати праці керівників і спеціалістів.

Досвід організації оплати праці в умовах ринку.

Практичне заняття

Визначення акордних розцінок, нарахування оплати праці працівникам основних і обслуговуючих виробництв.

2.6. Система планування на підприємстві

Економічний зміст стратегічного, річного і внутрішньогосподарського планування. Завдання і основні принципи планування в умовах ринкової економіки.

Методи планування. Система внутрішньогосподарських планів. Необхідність і доцільність планування в аграрних підприємствах. Перспективний план та річне виробниче завдання аграрного підприємства.

Бізнес-планування в ринкових умовах господарювання.

Річний план економічного і соціального розвитку господарства, його зміст і порядок розробки. Планування виробничих і економічних показників розвитку галузей рослинництва і тваринництва. Розрахунок фінансових результатів від реалізації продукції, робіт і послуг.

Зміст і порядок розробки річних виробничих програм виробничими підрозділами.

Оперативні плани, їх зміст і система складання, організація контролю за виконанням планів.

Поняття і необхідність державного регулювання та підтримки сільськогосподарського виробництва. Система економічно-фінансових, юридично-правових, організаційних, соціальних засобів державного регулювання та підтримки сільськогосподарського виробництва за умов перехідної економіки.

Практичне заняття

Складання робочих планів по періодах сільськогосподарських робіт у рослинництві.

2.7. Організація комерційного розрахунку

Зміст комерційного розрахунку як основного методу ринкової економіки, його функції.

Економічна суть внутрішньогосподарського розрахунку, його принципи і взаємозв'язок із загальногосподарським і комерційним розрахунком.

Економічна суть орендних відносин, їх форми. Договір на внутрішньогосподарську оренду. Ціновий механізм в умовах приватно-орендних відносин. Формування орендних колективів.

Організація оперативного контролю госпрозрахункових витрат у ринкових умовах.

Формування і використання доходів госпрозрахункових підрозділів.

Практичне заняття

Визначення орендної плати за землю та майно.

Розробка виробничої програми (госпрозрахункового завдання) оренвному колективу.

2.8. Система ведення господарства. Організація земельної території сільськогосподарських підприємств

Система й економічний зміст системи ведення господарства. Класифікація систем ведення господарств. Основні вимоги до раціональної системи ведення господарства та їх організаційно-економічне обґрунтування.

Система рослинництва, її елементи і організаційно-економічна оцінка.

Система землеробства і її складові ланки.

Система тваринництва, її елементи і організаційно-економічна оцінка. Основні системи тваринництва, їх характеристика. Організація відтворення стада. Структура і оборот стада.

Організація земельної території сільськогосподарських підприємств. Склад і використання земельних угідь. Врахування особливостей земельних угідь під час організації земельної території. Організація обліку земель і контролю за їх використанням.

Поняття про землеустрій, його структура. Зміст внутрішньогосподарського землеустрою.

Діяльність сільськогосподарських підприємств на нових технологічних, економічних і організаційних принципах відповідно до екологічних норм.

2.9. Організація і планування виробництва продукції рослинництва

Завдання і необхідність організації виробництва продукції рослинництва. Роль працівників інженерної служби в організації галузі.

Планування урожайності і валових зборів сільськогосподарських культур.

Баланс продукції рослинництва.

Потокова комплексна організація виробничих процесів під час впровадження інтенсивних технологій у рослинництві.

Технологічні карти в рослинництві, методика їх складання.

Особливості організації та планування виробництва і праці у зерновому господарстві, виробництва технічних культур: соняшнику, цукрових буряків тощо.

Особливості організації виробничих процесів під час вирощування картоплі, овочів відкритого і закритого ґрунту.

Особливості організації виробництва і праці у садівництві і виноградарстві. Планування собівартості продукції рослинництва.

Органічне землеробство в Україні як одна із умов розвитку аграрного виробництва.

Практичне заняття

Складання технологічної карти вирощування і збирання однієї з сільськогосподарських культур. Визначення витрат на виробництво і калькуляція собівартості одиниці продукції.

2.10. Організація і планування виробництва кормів

Поняття і принципи організації кормової бази, види кормів та організаційно-економічне обґрунтування кормових культур.

Значення кормової бази у розвитку тваринництва. Завдання удосконалення організації виробництва і праці у кормовиробництві. Розрахунок потреби в кормах. Баланс кормів. Організація зеленого конвеєра.

Основи організації польового і лукопасовищного кормовиробництва. Особливості організації праці і матеріальне стимулювання в кормовиробництві. Передовий досвід організації кормовиробництва.

Практичне заняття

Розрахунок потреби в кормах для окремих груп тварин і на запланований обсяг продукції тваринництва. Складання балансу кормів.

2.11. Організація і планування виробництва продукції тваринництва

Значення і завдання удосконалення організації виробництва і праці у галузях тваринництва в сучасних умовах.

План надходження і використання продукції тваринництва, баланс продукції тваринництва.

Технологічна карта в тваринництві, методика її складання.

Організація виробництва продукції скотарства, свинарства, вівчарства, птахівництва. Планування продуктивності худоби і птиці, обсягу виробництва продукції; організація основних виробничих процесів за потоково-цехової системи виробництва; особливості матеріального стимулювання; форми і розміри трудових колективів; норми обслуговування тварин; організація реалізації продукції; досвід організації тваринницьких галузей в умовах ринку.

Планування собівартості продукції тваринництва.

Практичне заняття

Організація виробництва продукції тваринництва. Планування витрат і розрахунок планової собівартості основного виду продукції тваринництва.

2.12. Організація зберігання, переробки і реалізації продукції сільськогосподарських підприємств

Основи організації переробки і зберігання продукції (хлібних, круп'яних, кормових культур, цукрових буряків, олійних, прядильних культур, картоплі, овочів і плодово-ягідних культур).

Вимоги до якості продукції. Умови прийому продукції.

Організація зберігання продукції. Організація переробки продукції. Технологічні процеси. Планування витрат сировини згідно з нормами, вихід готової продукції за асортиментом. Організація виробничих процесів і праці.

Організація переробки і зберігання м'яса і риби. Підготовка і здавання худоби за масою і якістю м'яса. Організація виробничих процесів і праці під час забою та переробки туш, виготовлення ковбас, копченої продукції м'яса і риби.

Норми витрат сировини і виходу готової продукції. Організація зберігання м'яса і риби в холодильниках.

Організація переробки молока. Вимоги і визначення якості молока. Норми витрат сировини і виходу окремих видів готової продукції.

Реалізація сільськогосподарськими товаровиробниками продукції за різними каналами.

Практичне заняття

Ознайомлення з організацією і технологією переробки та зберігання певних видів продукції на місцевих підприємствах.

Розрахунок виходу готової продукції після переробки.

3. ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Менеджмент як наука ефективного управління в ринкових умовах

Поняття управління і менеджменту в умовах ринкових відносин. Суть, види, принципи менеджменту та історія його розвитку. Відмінності між поняттями “менеджмент” та “управління”. Функції менеджменту.

Розвиток менеджменту в Україні. Управління виробництвом в умовах ринкових відносин, необхідність розробки нової системи управління в Україні.

Методи управління, їх суть та класифікація. Передумови виникнення і етапи розвитку теорії і практики менеджменту, управлінські школи і течії XX століття.

Поняття організації і характеристика її основних елементів. Формальний і неформальний аспекти організації. Концепція життєвого циклу організації. Суть ієрархічної організації менеджменту і ієрархічних відносин.

Організація прийняття і реалізація управлінських рішень. Технологія і методи розробки та обґрунтування рішень. Модель процесу розробки управлінських рішень. Оцінка і прийняття рішень. Організація виконання рішень.

Інформація і комп'ютери в системі менеджменту.

3.2. Модель менеджера

Роль і функції менеджерів в умовах ринкових відносин. Сфера діяльності менеджерів. Стиль поведінки менеджера відповідно до організаційних систем: орієнтація на керівника, орієнтація на підлеглих.

Типи трудової поведінки менеджера.

Конфлікти і конфліктні ситуації та їх вирішення.

Сучасні вимоги до менеджера. Модель сучасного менеджера.

Менеджер як лідер організації. Менеджер і влада, типи влади.

Керівництво і лідерство. Стилі лідерства.

Організація і планування роботи менеджера.

Організація проведення зборів, нарад, щоденних під розділових планів-нарядів.

Організація проведення ділових бесід і телефонних розмов.

3.3. Виробничий менеджмент у різних організаційних формуваннях АПК

Менеджмент у виробничих підрозділах агропромислових формувань. Права і обов'язки керівних органів, керівників і фахівців виробничих підрозділів у галузях рослинництва та тваринництва, підсобних, промислових, обслуговуючих виробництвах.

Управління в акціонерних товариствах, товариствах з обмеженою відповідальністю, сільськогосподарських виробничих кооперативах, спільних підприємствах.

Управління приватним (приватно-орендним) сільськогосподарським підприємством з орендними відносинами.

Управління в агропромислових об'єднаннях і формуваннях.

Управління підприємствами малого бізнесу.

Практичне заняття

Аналіз і проектування структури управління в сільськогосподарських підприємствах.

3.4. Маркетинг як один із напрямів діяльності підприємства

Суть, принципи, методи та цілі маркетингу. Концепція маркетингу.

Маркетинг як соціальний та управлінський процес, за яким окремі особи та групи осіб задовольняють власні потреби шляхом створення товарів і споживчих цінностей та взаємобміну ними. Основні поняття маркетингу: потреба і запити; задоволення і якість; обмін, угоди, відносини; ринки.

Види маркетингу АПК: внутрішній, експортний, імпортовий, науково-технічний, маркетинг прямих інвестицій, міжнародний за видами товарів і послуг, маркетинг у некомерційній сфері

діяльності (послуг, сервісу), маркетинг окремих осіб, ідей, місць. Розвиток маркетингу на підприємствах агропромислового комплексу.

Основні принципи маркетингу.

Система маркетингу і його структура. Основна ціль і завдання маркетингу. Основні функції маркетингу в питаннях реалізації, координації, вивчення попиту на товари, вивчення ринку; прогнозування виробництва, організації і удосконалення системи збуту продукції; регулювання всієї діяльності підприємства: виробництва, транспортування, рекламування, збуту.

Практичне заняття

Складання заявок на поставку сільськогосподарської техніки, запасних частин, палива.

3.5. Маркетингова товарна та цінова політика

Сутність маркетингової товарної політики і її структура.

Визначення та класифікація товарів. Якість і конкурентоспроможність товару.

Концепція життєвого циклу товару та характеристика його основних етапів. Маркетингові дії на різних етапах життєвого циклу товару.

Стратегія розробки нових товарів. Основні етапи розробки та вихід з ними на ринок.

Сутність та роль маркетингової цінової політики. Цілі і фактори ціноутворення. Етапи процесу ціноутворення. Базові моделі ціноутворення.

Цінові стратегії: на новий товар; вже існуючий на ринку; в рамках товарної номенклатури; за географічним принципом; знижок та заліків; стимулювання збуту, дискримінаційних цін.

Ініціативна зміна цін і реакція на нові цінові зміни: ініціативне зниження та підвищення цін. Передбачення реакції споживачів, конкурентів на зміну цін фірмою; відповідна реакція фірми на зміну цін конкурентами.

Практичне заняття

Встановлення цін на товари і послуги (розв'язання ситуаційних завдань, пов'язаних із встановленням цін на товари, розрахунок точки беззбитковості виробництва та аналізу фінансових результатів).

3.6. Економічна суть, особливості організації і розвитку підприємництва та агробізнесу

Поняття і роль підприємництва та агробізнесу в умовах ринкової економіки. Суб'єкти підприємництва і агробізнесу. Особливості підприємництва в Україні (в зоні, області, районі).

Рушійні сили і елементи системи бізнесу. Підприємництво як елемент бізнесу і тип господарювання.

Стратегія і тактика бізнесу, умови здійснення підприємницької діяльності.

Агробізнес як новий спосіб організації сільського господарства. Розвиток і становлення підприємництва.

3.7. Економічні та правові засади підприємництва в Україні

Завдання, права і обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності. Система і структура правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність. Господарський кодекс України (гл. 4. Господарська комерційна діяльність).

Процес створення власної справи. Державна реєстрація суб'єктів підприємництва. Ліцензування підприємницької діяльності. Правове припинення підприємницької діяльності.

Органи державного регулювання підприємництва, їх функції. Фонди підтримки підприємництва в Україні. Регіональні програми підтримки підприємництва.

Програма державної підтримки підприємництва: створення правової і нормативної бази; побудова належної фінансово-кредитної системи; забезпечення матеріальних умов; формування ринкової інфраструктури; забезпечення дотримання конкурентного режиму господарювання.

Економічне забезпечення підприємницької діяльності: визначення мети і способу її досягнення; опрацювання плану діяльності; ресурсне забезпечення та забезпечення економічної ефективності.

Практичне заняття

Ознайомлення із законодавчими актами України, які регулюють підприємницьку діяльність (Господарський кодекс України та ін.).

Підготовка установчих документів (на прикладі СФГ).

3.8. Фінансове обслуговування і забезпечення функціонування підприємств бізнесу

Значення фінансового забезпечення підприємництва. Фінансове планування та прогнозування. Види кредитів. Кредитно-фінансові установи.

Лізинг як форма фінансування.

Фондова біржа як елемент фінансового середовища підприємницьких структур. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу”.

Податкова система як форма інфраструктури бізнесу. Функції податків: фіскальна, розподільна, регульовальна. Види податків: прямі та непрямі; державні та місцеві; загальні й спеціальні.

3.9. Ризик і страхування власного бізнесу

Поняття комерційного ризику. Обов’язок підприємця ризикувати, ризик як стимул ефективної діяльності підприємців.

Ризики, не пов’язані зі страхуванням. Зміна смаків клієнтів і дії конкурентів. Фінансовий ризик. Помилки менеджерів. Коливання цін, рівня прибутку. Помилки у виборі проектів. Непередбачені зміни у сфері бізнесу. Зменшення ризику в результаті вдосконалення менеджменту.

Страхування в бізнесі.

3.10. Ділова етика підприємництва

Особливості формування підприємницького мислення власника. Якості підприємця.

Етичні норми фірми. Основи етикету: представлення, звернення, прощання. Етикет службових відносин. Вимоги до одягу. Планування і проведення переговорів. Етикет теле-, фото спілкування.

3.11. Бізнес-план як інструмент виробничої діяльності

Бізнес-план як інструмент виробничої діяльності. Особливості розробки бізнес-планів на підприємствах АПК та для суб’єктів підприємницької діяльності.

Зміст бізнес-плану, його структура і логіка розробки: титульний лист, резюме, аналіз стану галузі, суть запропонованого проекту, виробничий план, план маркетингу, організаційний план, оцінка ризику і страхування, юридичний план, фінансовий план.

Практичне заняття

Складання і оформлення бізнес-плану аграрного підприємства: титульний лист, резюме, аналіз стану галузі, виробничий план, план маркетингу, оцінка ризику і страхування, фінансовий план.

4. ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

4.1. Основи бухгалтерського обліку

Значення та роль бухгалтерського обліку в системі управління агропромисловим комплексом України. Організація бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів.

Бухгалтерський облік, його суть, значення, методи. Бухгалтерський баланс. Документація і документообіг. Реквізити документів.

4.2. Організація первинного обліку у виробничих підрозділах

Організація первинного обліку при розрахунках з підзвітними особами, облік розрахунків з постачальниками і підрядникам, облік праці та її оплати, облік на тваринницьких фермах, у ремонтній майстерні. Облік виробничих запасів, облік основних засобів. Первинний облік роботи вантажного автотранспорту, машинно-тракторного парку. Первинний облік з оприбуткування продукції. Звітність в аграрних підприємствах. Організація податкового обліку на підприємстві.

Практичне заняття

Складання первинних документів підзвітної особи (посвідчення про відрядження, звіту з використання коштів, наданих у відрядження або під звіт). Складання первинних документів виробничого підрозділу: облікового листа тракториста-машиніста, дорожнього листа

автомобіля, наряду на відрядну роботу, накладної, лімітно-забірної картки, акта на списання основних засобів та ін

4.3. Економічний аналіз діяльності підприємства

Прийоми та методи економічного аналізу. Інформаційне забезпечення аналізу діяльності підприємства.

Завдання, види і методичні заходи аналізу. Аналіз розвитку рослинництва і тваринництва.

Аналіз використання машинно-тракторного парку та автопарку.

Аналіз роботи ремонтної майстерні. Використання результатів аналізу для підвищення ефективності виробництва.

Практичне заняття

На основі конкретних даних проаналізувати роботу машинно-тракторного парку і автопарку та внести пропозиції щодо підвищення ефективності їх роботи.

3. САМОСТІЙНА РОБОТА

Вимоги до організації самостійної роботи студентів і структура навчальних завдань визначені навчальними програмами дисципліни.

Завданнями самостійної роботи студентів є підготовка і виконання поточних навчальних практичних завдань під керівництвом викладача, а також самостійне вивчення окремих тем дисципліни

4. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28.06.1996, ВВР, 1996, № 30, ст. 141.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 18, № 19–20, № 21–22, ст. 144 (нова редакція від 09.06.2013).
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань створення та діяльності фермерських господарств” від 16.06.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 4. – С. 18.
4. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників” від 22.12.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14. – С. 112.
5. Закон України “Про ціни і ціноутворення” від 21.06.2012. // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - №19-20. - С. 190.
6. Андрєєва Л.О., Болтянська Л.О., Грицаєнко М.І., Завадських Г.М., Педченко Г.П. Науково-прикладні основи ефективного розвитку аграрного сектору економіки : монографія. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – 271 с.
7. Економіка підприємства : навч. посіб. / Л.О.Болтянська, Л.О.Андрєєва, О.І. Лисак. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 668 с.
8. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Каравела, 2012. – 312 с.
9. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України : проблеми та перспективи : монографія / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, М.І. Грицаєнко та ін. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
10. Мазнєв Г.Є., Калініченко С.М., Щербакова І.С., Грідін О.В. Організація виробництва: нав. посіб. / За ред. Г.Є. Мазнєва. – вид. 2-ге випр. і доп. – Харків : Вид-во “Майдан”, 2013. – 604
11. Михайлов С.І., Ярова В.В., Заєць Г.В., Золотухіна Н.Д. Економіка аграрного підприємства : підручник. – Київ : Укр. Центр духовної культури, 2004.
12. Петрига О.М., Яворська Т.І., Прус Ю.О. Економіка аграрного підприємства : навч. посіб. / За ред. О.М. Петриги, Т.І. Яворської. – Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр “Люкс”, 2016. – 498 с.
13. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві : теорія і практика : монографія. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.

Електронні ресурси

1. Верховна Рада України – www.zakon.rada.gov.ua
2. Український агропортал – www.agro-portal.biz
3. Урядовий портал – www.kmu.gov.ua
4. Міністерство економіки України – <http://me.kmu.gov.ua>
5. Перший Український агропортал – www.ukrfermer.com
6. Сайт “Фермерський бізнес” – www.farmer-busines.info
7. Державна служба статистики – <http://www.ukrstat.gov.ua/>